

POLITYKA OTWARTEGO DOSTĘPU DO BADAŃ NAUKOWYCH

Ewa Adaszyńska

Biblioteka Uniwersytetu Zielonogórskiego

22

Dzielenie się wiedzą stanowi w systemie komunikacji społecznej wartość najwyższą. Opiera się na modelu otwartego publikowania wyników badań oraz możliwości korzystania z dorobku naukowego innych badaczy. Za otwartością nauki przemawiają argumenty przejrzystości badań oraz publicznej własności nauki, szczególnie tej finansowanej ze środków publicznych.

Zgodnie z założeniami Planu S¹ przyjętego przez cOAlition S², reprezentowaną przez europejskie agencje finansujące badania naukowe, w tym także polski NCN, wszystkie publikacje naukowe, które są wynikiem badań wspieranych z dotacji publicznych muszą być publikowane w modelu otwartym. Wymóg ten dotyczy projektów europejskich, w tym programu Horyzont 2020, a także programów Narodowego Centrum Nauki.

Otwarty dostęp (ang. *open access*) to bezpłatny i powszechny dostęp do cyfrowych form zapisu danych oraz treści naukowych i edukacyjnych dla każdego użytkownika sieci. To także możliwość powielania, rozpowszechniania i dowolnego wykorzystania treści, a jedynym ograniczeniem narzuconym użytkownikowi jest poprawne cytowanie i określenie autorstwa pracy oraz zachowanie warunków licencji.

Zasady otwartego dostępu opisują w swoich politykach instytucje naukowe oraz organizacje finansujące badania, a otwarty mandat odnosi się do wszystkich beneficjentów dotowanych programów.

OTWARTY MANDAT, CZYLI INSTYTUCJONALNA POLITYKA OTWARTEGO DOSTĘPU

Otwarty mandat (ang. *open mandate*) to rodzaj polityki otwartego dostępu przyjmowany przez uniwersytety, jednostki naukowe oraz organizacje finansujące badania. Określa wymagania instytucji dotyczące otwartego dostę-

pu oraz zobowiązania wobec autorów (pracowników instytucji lub grantobiorców) do bezpłatnego prezentowania w sieci publikacji i wyników badań finansowanych ze środków publicznych. Polityka może przyjmować formę rezolucji, w których instytucja zaleca udostępnianie wyników badań w modelu otwartym, bądź stanowczych mandatów, które zawierają prawne zobowiązanie pracowników lub grantobiorców do publikowania w otwartych czasopismach (droga złota) lub otwartych repozytoriach (droga zielona) w wersji gratis lub libre³.

Według serwisu **ROARMAP**⁴ (ang. *Registry of Open Access Repositories Mandatory Archiving Policies*) - międzynarodowego rejestru mandatów i polityk otwartego dostępu organizacji naukowych oraz instytucji finansujących badania, otwarte mandaty zarejestrowało w bazie 1059 uniwersytetów oraz instytucji naukowych na świecie, w tym 668 z Europy. Własne polityki przyjęło i opisało w rejestrze wiele czołowych instytucji m.in. Uniwersytety Harvarda i Cambridge, Brytyjska Rada Badań (ang. Research Councils UK), Komisja Europejska w ramach programu Horyzont 2020; z Polski Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego ICM oraz kilka uczelni i instytutów badawczych: Instytuty PAN: Fizyki Jądrowej, Biochemii i Biofizyki, Medycyny Pracy, UAM w Poznaniu, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Uniwersytet Medyczny w Łodzi, (dane z czerwca 2020).

Politykę otwartego dostępu określiło w 2015 r. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w dokumencie *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*⁵. Zawiera on rekomendacje dla jedno-

1 Zob. Plan S <https://www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-guidance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation/>

2 Zob. cOAlition S, dostęp: <https://www.coalition-s.org/about/>

3 zob. K. Siewicz, *Otwarty dostęp do publikacji naukowych: kwestie prawne*, Warszawa, 2012, s. 13, dostęp: https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/335/K_Siewicz_Otwarty_dostep_do_publicacji_naukowych.pdf?sequence=4

4 Zob. ROARMAP, dostęp: <http://roarmap.eprints.org/>

5 Zob. *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*, dostęp: https://gov.pl/documents/1068557/1069061/20180413_Kierunki_rozwoju_OD_wersja_ostateczna.pdf

stek naukowych, uczelni, naukowców oraz krajowych podmiotów finansujących badania (w tym Narodowego Centrum Nauki i Narodowego Centrum Badań i Rozwoju). Zaleca tworzenie instytucjonalnych polityk, a także otwartych modeli czasopism, repozytoriów i doktoratów, a pierwszym krokiem w kierunku określenia zasad otwartego dostępu jest przyjęcie własnej instytucjonalnej polityki otwartości.

Do 2019 r. polityki otwartego dostępu wdrożyło w Polsce ponad 20 instytucji naukowych (11 uczelni oraz 10 jednostek badawczych; wspólną politykę mają polskie uczelnie medyczne, własne ICM i instytuty PAN)⁶. Przyjęcie instytucjonalnej polityki zadeklarowało w 2020 r. kolejnych 20 uczelni w kraju.

W maju 2020 r. swoją politykę przyjęło Narodowe Centrum Nauki. Określa ona zasady otwartego dostępu do publikacji będących efektem realizacji projektów badawczych, stypendiów i staży naukowych oraz działań naukowych finansowanych lub współfinansowanych przez NCN, wyłonionych w konkursach ogłoszonych w czerwcu 2020 r. i finansowanych po 1 stycznia 2021 r.⁷ NCN, jako członek CAOlicji 5 realizuje postulaty zawarte w Planie 5 wspólnie z innymi agencjami europejskimi.

Otwarty dostęp odnosi się do dwóch głównych kategorii: recenzowanych publikacji naukowych, głównie artykułów publikowanych w czasopismach naukowych i materiałów konferencyjnych oraz danych badawczych. Instytucjonalna polityka otwartości zobowiązuje jej członków do udostępniania wyników badań w otwartych czasopismach lub wybranych repozytoriach. Możliwość archiwizacji badań oraz zasad deponowania publikacji w repozytoriach określa polityka wydawcy.

POLITYKA OTWARTOŚCI WYDAWCÓW - SERWISY SHERPA⁸

Politykę otwartości poszczególnych wydawców określa serwis **Sherpa RoMEO**. Zarejestrowane czasopisma mają tam swój profil z zasadami określającymi prawa autorów i czytelników do ponownego wykorzystania dokumentów i publikowania artykułów poza piśmie. W bazie tej można sprawdzić czy wydawca lub czasopismo udzieli nam zgody na samodzielną archiwizację publikacji.

Sherpa RoMEO dzieli polityki wydawców według kolorów:
 __zielony - oznacza, że można publikować preprint, postprint lub wersję wydawniczą,
 __niebieski - pozwala na publikowanie postprintu lub wersji wydawniczej,
 __żółty - na publikowanie preprintu,

6 Zob. KOED. Polityki otwartości w Polsce Raport, dostęp: <http://koed.org.pl/wp-content/uploads/2019/10/Polityki-otwartosci-CC%81ci-w-Polsce-d%C5%82uz-CC%87szy-tekst-na-strone-CC%A8-KOED.pdf>

7 Zarządzenie nr 38/2020 Dyrektora Narodowego Centrum Nauki w sprawie ustalenia Polityki Narodowego Centrum Nauki dotyczącej otwartego dostępu do publikacji, dostęp: https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/zarzadzenia-dyrektora/zarzadzenieDyr-38_2020.pdf#page=2

8 Serwis Sherpa, dostęp: <https://v2.sherpa.ac.uk/romeo/> do lipca <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/index.php>

__biały - informuje, że publikowanie poza czasopismem nie jest oficjalnie uzgodnione.

Przykładowo, w „wersji zielonej” wydawca daje autorowi zgodę na umieszczenie w repozytorium naukowym preprintu, czyli wstępnej wersji artykułu przed opublikowaniem; postprintu, czyli zrecenzowanej ostatecznej wersji artykułu przed opublikowaniem, a także wersji wydawniczej w pliku PDF z szatą graficzną czasopisma. Te typy dokumentów można samoarchiwizować lub zlecać do zdeponowania w wybranych repozytoriach. Jest to proces realizacji tzw. zielonej drogi open access.

Sherpa RoMEO to prestiżowa baza polityk wydawców otwartych czasopism naukowych, która ułatwia autorom i instytucjom zrozumienie zagadnień prawnych oraz podejmowanie świadomych i pewnych decyzji w zakresie zgodności otwartego publikowania; warto zarejestrować tam swoje czasopismo.

W bazie znajduje się ok. 31 115 czasopism naukowych 2562 wydawców z całego świata, w tym 79 czasopism polskich 31 wydawców z polskich uczelni i instytucji naukowych. Swoją politykę określiły tam 4 czasopisma z Uniwersytetu Zielonogórskiego: *International Journal of Applied Mechanics and Engineering*, *International Journal of Applied Mathematics and Computer Sciences*, *Journal of Speech and Language Pathology* i „*Management*”; kolejne *Civil and Environmental Engineering Reports*, *Discussiones Mathematicae*. *Graph Theory*, *Discussiones Mathematicae*. *General Algebra and Applications*, figurują tam jako czasopisma otwarte, ale bez określonych zasad dostępności (dane z czerwca 2020).

Obok polityk wydawców, Sherpa rejestruje również polityki instytucji finansujących badania naukowe; można je znaleźć w serwisie **Sherpa Juliet**. Jest on przydatny dla naukowców, którzy otrzymali środki na finansowanie badań i chcą jasno podsumować swoje fundusze. Baza zawiera mandaty 162 instytucji z 26 krajów świata, głównie z Wielkiej Brytanii (nie ma tam jeszcze grantodawców polskich); określa zasady otwartego publikowania oraz archiwizacji w repozytoriach. Zasoby można przeszukiwać według krajów, organizacji oraz członkostwa w grupach, np. fundatorów Planu S.

Odpowiedzi na pytanie, czy czasopismo jest zgodne z zasadami otwartego dostępu fundatora, dostarcza naukowcom **Sherpa Fact** porównując dane baz RoMEO i Juliet.

Obok baz Sherpa istnieje też baza danych polityk czasopism w zakresie recenzowania oraz preprintów. Jest to serwis **Transpose**, którego celem jest upowszechnianie wiedzy na temat recenzowania i publikowania wstępnego wśród redaktorów i autorów. Dane dotyczące otwartej wzajemnej oceny (OPR), powtórnego przeglądu oraz szczegółowych zasad przedruku mogą być przydatne fundatorom, administratorom, dziennikarzom, bibliotekarzom, wydawcom. Serwis rozwija nowe praktyki oraz tworzy zasoby, prowadzi weryfikację danych we współpracy z redakcją lub wydawcą. Zawiera słownik terminów związanych z recenzowaniem naukowym, powtórnym przeglądem oraz preprintami.

Polityki wydawców i czasopism dostępne w Sherpa określają możliwość otwartego publikowania i archiwizacji prac w repozytoriach.

OTWARTE REPOZYTORIA - REJESTRY ŚWIATOWE

Repozytoria to narzędzie informatyczne do deponowania, przechowywania i udostępniania w Internecie dorobku naukowego instytucji naukowych (repozytoria instytucjonalne) lub wyników badań z określonych dziedzin nauki (repozytoria dziedzinowe). Repozytoria służą do deponowania publikacji (głównie artykułów w czasopiśmie, rozdziałów książek, monografii, prac doktorskich), a także danych badawczych. Są narzędziem komunikacji naukowej do bieżącej wymiana idei i efektów pracy badawczej.

Za wiodące katalogi repozytoriów otwartego dostępu na świecie uznaje się Directory of Open Access Repositories; dla danych badawczych jest to Registry of Research Data Repositories (re3data); dla czasopism jest to Directory of Open Access Journals (DOAJ). Można korzystać też z wielu innych ważnych repozytoriów.

OpenDOAR

to światowy katalog repozytoriów otwartego dostępu i ich polityk, prowadzony przez University of Nottingham według usług SHERPA/RoMEO we współpracy z Lund University. Umożliwia identyfikację, przeglądanie i wyszukiwanie repozytoriów na podstawie szeregu funkcji, takich jak lokalizacja, oprogramowanie lub rodzaj przechowywanych materiałów. Wymaga otwartego dostępu do publikacji naukowych, kontroluje przesyłane materiały według własnego uznania. Rejestruje i umożliwia przeszukiwanie zasobów 5313 repozytoriów z całego świata, w tym 2113 z Europy i 115 z Polski, jest tam również Zielonogórska Biblioteka Cyfrowa (dane z czerwca 2020).

ROAR

(ang. *Registry of Open Access Repositories*) to światowy katalog repozytoriów tworzony w University of Southampton. Pozwala na przeszukiwanie według kraju, oprogramowania, typu repozytorium, tematu, roku oraz nazwy. Umożliwia bezpośrednie przesyłanie do bazy informacji o repozytoriach i innych rodzajach materiałów. Zawiera 4725 repozytoriów, baz danych, danych badawczych i innych materiałów z całego świata, w tym 1620 z Europy, a z Polski 125 (dane z czerwca 2020).

Disciplinary Repositories

to lista otwartych repozytoriów dziedzinowych uszeregowana alfabetycznie według 47 dyscyplin i tematów. Zawiera tytuły serwisów, nazwy instytucji utrzymujących, informacje o języku oraz ograniczeniach w dostępie. Lista jest częścią katalogu Open Access Directory.

Open Archives

to spis ponad 4.760 repozytoriów oraz bibliotek cyfrowych z całego świata wraz z opisami i odnośnikami. Jest to Inicjatywa Open Archives, która promuje i rozpowszechnia

dostęp do zasobów cyfrowych oraz otwartych repozytoriów; udostępnia infrastrukturę dla rozproszonych archiwów i niezależnych usług danych; promuje oraz rozwija standardy interoperacyjności ułatwiające skuteczne rozpowszechnianie treści cyfrowych dla e-Scholarship, e-Learning i e-nauki.

arXiv.org

to renomowane repozytorium o otwartym dostępie obsługiwane przez amerykańską uczelnię Cornell University z zakresu fizyki, matematyki, informatyki, elektrotechniki, statystyki, finansów oraz ekonomii (ponad 1,7 mln artykułów). Prace można czytać i pobierać bezpośrednio ze strony repozytorium; są one widoczne także w wyszukiwarkach naukowych, takich jak np. Google Scholar.

Polska ma repozytorium Centrum Otwartej Nauki CEON prowadzone przez Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego Uniwersytetu Warszawskiego; adresowane jest do polskiego środowiska naukowego; udostępnia w otwartym dostępie artykuły, książki, materiały konferencyjne, raporty i rozprawy doktorskie (ponad 16 tys. dokumentów).

ŚWIATOWE REJESTRY I REPOZYTORIA DANYCH BADAWCZYCH

re3data.org

to globalny rejestr repozytoriów danych badawczych ze wszystkich dyscyplin akademickich. Dostarcza informacji o repozytoriach do trwałego przechowywania i dostępu. Podaje tytuły serwisów, ich zakres tematyczny, podział według dziedzin oraz informacje o ograniczeniach, dzięki czemu łatwiej znaleźć serwis do archiwizowania i udostępniania wyników badań. Rejestruje ponad 3300 repozytoriów z całego świata, w tym ponad 1200 z Europy, 5 z Polski, m.in. RepOD (dane z czerwca 2020 r.). Rejestr uruchomiony w 2012 r., finansowany przez German Research Foundation (DFG) jest usługą DataCite wymienianą przez wielu wydawców w ich politykach redakcyjnych jako najlepsze narzędzie do identyfikacji odpowiedniego repozytorium. Zalecane jest też w wytycznych Komisji Europejskiej w sprawie otwartego dostępu do publikacji i danych badawczych w programie Horyzont 2020.

Zenodo

to ogólnodostępne repozytorium opracowane w ramach programu OpenAIRE na zlecenie Komisji Europejskiej, prowadzone i finansowane przez CERN. Umożliwia naukowcom z każdego obszaru tematycznego deponowanie zbiorów danych, oprogramowania badawczego, raportów oraz innych cyfrowych materiałów związanych z badaniami (ponad 1,53 mln danych); publikacje oznaczane są identyfikatorem DOI. Wskazane jest jako miejsce do przechowywania danych.

OpenAIRE

(ang. *Open Access Infrastructure for Research in Europe*) to platforma, która gromadzi i przeszukuje zasoby europejskich repozytoriów, a także opisy projektów badawczych. Pozwala uzyskać całościowy obraz przebiegu badań;

FOT. MAMERT JANION

wiąże informacje o projekcie z instytucją i osobami odpowiedzialnymi za jej realizację oraz z publikacjami, które powstały w ramach projektu. Zawiera, ponad 41 mln publikacji, ponad 8,7 mln danych oraz ponad 7 mln innych produktów badawczych (dane z czerwca 2020).

Open Access Directory Data Repositories

to lista repozytoriów dziedzinowych otwartych danych badawczych uszeregowana alfabetycznie według 16 dyscyplin i tematów. Zawiera tytuły serwisów, nazwy instytucji utrzymujących, informacje o języku oraz ograniczeniach w dostępie. Lista jest częścią katalogu.

Polska prowadzi Repozytorium Otwartych Danych **RepOD** opracowane przez ICM UW w ramach działań Platformy Otwartej Nauki. Baza archiwizuje i udostępnia wszystkie dane badawcze wytworzone, zebrane i opracowane na potrzeby badań naukowych; przeznaczona jest dla tzw. matych danych.

ŚWIATOWY REJESTR CZASOPISM

DOAJ

to międzynarodowy katalog recenzowanych czasopism publikowanych przez wydawnictwa uczelniane i towarzystwa naukowe zainicjowany przez Lund University w Szwecji; zarządzany jest obecnie przez Infrastructure Services for Open Access. Baza zawiera spis około 14 800 międzynarodowych recenzowanych czasopism o otwartym dostępie ze 133 krajów i zawartości około 5 mln artykułów i abstrak-

tów. Katalog rejestruje 631 polskich czasopism otwartych wraz z zawartością ponad 108 000 artykułów. Jest tam 6 tytułów wydawanych na UZ: *Civil and Environmental Engineering Reports*, *Discussiones Mathematicae Graph Theory*, *Discussiones Mathematicae - General Algebra and Applications*, *International Journal of Applied Mechanics and Engineering*, *International Journal of Applied Mathematics and Computer Science*, *Przegląd Narodowościowy/Review of Nationalities* (dane z czerwca 2020 r.). Celem bazy jest zwiększenie widoczności, dostępności, wykorzystania oraz jakości recenzowanych czasopism z całego świata. DOAJ jest wyszukiwarką realizującą sprawdzone praktyki wydawnicze. Wymagania dla wydawców opisane są na stronie internetowej DOAJ.

REJESTR KSIĄŻEK

DOAB

(ang. *Directory of Open Access Books*) to cyfrowy katalog recenzowanych książek o otwartym dostępie. Zawiera metadane oraz linki do ponad 29 tys. książek ok. 400 wydawców. Jego celem jest promowanie i zwiększanie widoczności książek akademickich. Zasoby można przeszukiwać i przeglądać. Serwis prowadzi DOAB Foundation, holenderska organizacja non profit powołana przez OAPEN Foundation i OpenEdition. Katalog jest otwarty dla wszystkich wydawców akademickich, książki muszą spełniać standardy i wymagania określone w repozytorium.